

گوشه‌هایی از تلاش برای تصویرگری مجموعه‌ی خواندنی‌های علمی
(برگزیده‌ی بیست‌وششمین دوره‌ی کتاب سال)

زیباست این کتاب!

حسین نوری

اشاره

مقاله‌ای که می‌خوانید، حاوی گوشه‌هایی از تجربه‌های مدیر فنی مجموعه‌ی «خواندنی‌های علمی» است. این مجموعه در ۲۵ جلد و در پنج سطح که برای پایه‌های اول تا پنج ابتدایی مناسب است (برای هر سطح پنج کتاب) در مدت دو سال تولید شده‌است. چاپ اول این مجموعه توسط «انتشارات آموزش علوم» در سال ۱۳۸۶ منتشر شد و در سال ۱۳۸۷ به عنوان کتاب برگزیده‌ی بیست و ششمین دوره‌ی کتاب سال انتخاب شد. این مقاله با هدف ارائه‌ی یک الگو و بیان باید و نبایدهای تصویرگری و یا صفحه‌آرایی کتاب‌های علمی کودکان نوشته شده‌است. بلکه می‌خواسته است، فزاینده‌ی کوتاهی و خواندنی‌را از فرایند پرزحمت و دوست‌داشتنی، در مسیر تجربه‌ای تازه در این زمینه بیان کند. به هر حال خواندن این مقاله خالی از لطف نیست.

۲۹۹۱۹۲

زمستان ۱۳۸۸

۶۶

انگیزه

هنگامی که دانش‌آموز دوره‌ی راهنمایی بودم، به لطف تشویق‌های پدر و مادرم، مطالعه‌ی کتاب یکی از علاقه‌های اصلی من بود. گشت زدن در مغازه‌های کتاب‌فروشی خیابان انقلاب و دست‌فروش‌هایی که در آن زمان به وفور کتاب‌های کمیاب داخلی و خارجی را در کنار پیاده‌رو پهن کرده بودند، یکی از کارهایی بود که هر چند هفته یک‌بار با اشتیاق انجام می‌دادم. جذاب‌ترین کتاب‌ها، یا ترجمه‌ی کتاب‌های خارجی بودند یا اصل کتاب‌های دست دوم خارجی که بین کتاب‌های دست‌فروش‌ها، فراوان دیده می‌شدند. در میان سختی و ول خوردن و سرکشیدن از بین آدم‌هایی که قدشان شاید دو برابر من بود، و تحمل نگاه‌های متعجب و گاه بی‌محلی فروشندگان، همواره یک سؤال ذهن من را آزار می‌داد: «چرا جذاب‌ترین کتاب‌ها ترجمه‌های خارجی هستند؟ مگر ناشران داخلی، خودشان قدرت تألیف و تولید چنین جذابیت‌هایی را ندارند؟ چه چیز ما از آن‌ها کمتر است؟ آیا بزرگ‌تره‌های ما کمتر از آن‌ها دلشان برای کودکانشان می‌سوزد؟»

این موضوع شاید انگیزه‌ای اساسی بود برای تصویرگری و صفحه‌آرایی مجموعه کتاب‌های «خواندنی‌های علمی». مجموعه‌ای که با همکاری دلسوزانه‌ی دوستان و همکاران، در نهایت جایزه‌ی کتاب سال ۱۳۸۷ را در حوزه‌ی علوم و فنون کودکان از آن خود کرد. به نظر من بیشتر از آن‌که این سؤال مطرح باشد که چه عواملی باعث برتری این مجموعه شده است، باید پرسید چه عواملی باعث شده‌اند که این‌گونه کتاب‌ها، در جامعه‌ی ما بسیار انگشت‌شمار باشند، تا این کتاب بتواند در میان سایر کتاب‌هایی که تولید می‌شوند، برجسته شود. در حالی که هنوز این کتاب‌ها با آن چه در

جوان ۲۹۹

زستان ۱۳۸۸

۶۷

مجموعه‌ی خواندنی‌های علمی

اولین مجموعه از کتاب‌های «پروورش مهارت خواندن» در پنج سطح متناسب با کتاب‌های علوم تجربی اول تا پنجم ابتدایی

دنیای امروز ما در سطح ایده‌آل محسوب می‌شود، فاصله‌ی قابل توجهی دارند.

شروع

زمانی که سفارش صفحه‌آرایی این مجموعه به گروه کوچک ما رسید، آن‌چه از طرف ناشر ارائه شده بود، متن تألیف شده‌ی یکی از کتاب‌ها - به عنوان نمونه (راز مواد) - و تصاویری بود که باید از روی یکی از کتاب‌های قدیمی خارجی اسکن می‌شد و در کتاب مورد استفاده قرار می‌گرفت. کیفیت تصاویر با توجه به قدیمی بودن کتاب چندان مطلوب نبود. طبق معمول، آن‌چه ناشر می‌خواست، هزینه‌ی هر چه کمتر بود؛ وگرنه تصاویر مذکور چنگی به دل نمی‌زد.

البته تأکید ناشر و دبیر مجموعه در انتشار این مجموعه بر بالا بردن «مهارت خواندن» در سنین ابتدایی بود، اما صفحه‌آرایی مجموعه‌ای بدون جذابیت بصری برای مخاطبانش که کودکان این جامعه هستند، به هیچ وجه برای ما قابل قبول نبود. پس از مشورت با ناظر هنری مجموعه - خانم فصیحی - تصمیم گرفتیم در حد خودمان تلاشمان را بکنیم تا کاری متفاوت انجام دهیم و پیش کودکانی که این کتاب‌ها را مطالعه می‌کنند، سربلند باشیم. مشکل این‌جا بود که باید تمام تصاویر را خودمان تهیه می‌کردیم و مصر بودیم که حتی الامکان تصاویر رنگ و بوی ایران را داشته باشند. و این به معنی نیاز به تصویرگری، تصویرسازی، عکاسی و یافتن تصاویر مناسب بود. طرحمان را با ناشر و دبیر مجموعه در میان گذاشتیم. خود طرح طبیعتاً بسیار مورد قبول واقع شد، اما مسئله‌ی اصلی مقدار هزینه‌ی کار و مشکل ما تعیین هزینه بود به گونه‌ای که هم برای ناشر مقبول باشد و هم برای ما به صرفه. از طرفی، آن‌چه که می‌خواستیم انجام دهیم، کاری نو بود که مقیاس چندان مشخصی برای هزینه‌ی آن نداشتیم. البته اگر محدودیتی در هزینه نبود، برای هر کدام از صفحات قیمت عکاسی، تصویرسازی و یا تصویرگری حدوداً مشخص بود. بالاخره قرار شد صفحه‌آرایی و تصویرسازی اولین کتاب را آغاز کنیم تا ارزیابی بهتری از هزینه‌ی آن داشته باشیم.

اولین کتاب

اولین کتابی که به عنوان آزمایش کار تصویرسازی و صفحه‌آرایی آن را شروع کردیم، کتاب «راز مواد» بود که البته نمونه‌ی چندان مطلوبی نبود؛ زیرا تصویرسازی آن راحت‌تر از سایر کتاب‌های این مجموعه بود و تصاویر مرتبط با موضوع آن هم بیشتر در دسترس بود. حجم متنی هم که قرار بود در صفحات کتاب جای داده شود - که توسط ناشر تقریباً مشخص شده بود - به نسبت، مناسب بود. به هر حال، اولین کتاب با حداقل هزینه صفحه‌آرایی شد و هزینه‌ی اولیه را برای

ناشر مشخص کردیم. خوش بختانه ناشر نیز برای بعد فرهنگی و جذابیت کتاب ارزش گذاشت و هزینه‌ی کار را پذیرفت. البته بعدها متوجه شدیم که سایر کتاب‌ها با توجه به موضوع آن‌ها کار و هزینه‌ی بیشتری می‌طلبند که ناشر هم در این مورد همراهی لازم را انجام داد.

تردیدی نیست که تهیه‌ی این مجموعه بدون همکاری و نگرش غیر مادی دو گروه امکان‌پذیر نبود؛ اول ناشر این مجموعه که هزینه‌ی این کار را تقبل کرد. چرا که ناشر می‌توانست با هزینه‌ای بسیار کمتر از آن‌چه برای تولید این کتاب پرداخته‌است - مانند بسیاری از ناشران دیگر - یکی از کتاب‌های فراوانی را که در این زمینه توسط انتشارات مطرح دنیا چاپ شده‌است، به ترجمه بسپارد و تصاویر آماده‌ی همان کتاب را اسکن و چاپ کند. تا نه هزینه‌ی زیادی را متحمل شود و نه مدت زمان زیادی را برای آماده‌سازی کار منتظر شود. دوم همکارانی که با دلسوزی و حداقل هزینه برای تصویرسازی و صفحه‌آرایی این کتاب تلاش کردند. صفحه‌آرایی و تصویرسازی هر دو صفحه از این مجموعه کتاب‌ها، زحمتی بیش از تهیه‌ی یک پوستر تبلیغاتی در برداشته است، در حالی که همکاران ما با هزینه‌ای بسیار کمتر و با دلسوزی این کار را انجام دادند.

به هر حال، فرآیند صفحه‌آرایی این مجموعه آغاز شد. طرح کلی کار فراهم آمد و قرار بر این شد که کتاب‌ها در قالب دو صفحه‌ای صفحه‌آرایی شوند و متن و تصاویر هر دو صفحه، روی تصویری پس‌زمینه‌ای، مرتبط با موضوع آن دو صفحه که کل زمینه‌ی صفحات را پر می‌کند، قرار گیرند. محتوای کتاب متنی چندصفحه‌ای بود که در اختیار ما قرار می‌گرفت و طبق قراری که داشتیم، باید در قالب ۱۶، ۲۰ یا ۲۴ صفحه‌ای در قطعی که مشخص شده بود، تقسیم می‌شد.

همین‌جا اولین مسئله که شاید مشکل‌ترین قسمت کار بود، مطرح شد. مسئله این بود که در فرایند تألیف متن این مجموعه، مقدار و چگونگی جای‌گذاری متن در هر صفحه مشخص نشده بود. بنابراین برای هر یک از کتاب‌ها باید ابتدا متن را بر صفحات تقسیم می‌کردیم. از آن‌جا که هر دو صفحه‌ی تصویر پس‌زمینه‌ای مشخصی داشت، باید متن این دو صفحه در ارتباط با موضوع تصویر پس‌زمینه قرار می‌گرفت. اکنون، از طرفی قطع کار که اندکی کوچک‌تر از قطع وزیری در نظر گرفته شده بود، فضای زیادی برای کار به ما نمی‌داد. ضمن این که مخاطب کتاب گروه سنی ابتدایی در نظر گرفته شده بود و لازم بود از فونت درشت‌تر و فضای بازتر بهره بگیریم و از طرف دیگر، تعداد صفحاتی که برای هر کتاب در نظر گرفته بودیم، محدود بود.

البته بعد از این که چند کتاب از این مجموعه را کار کردیم و الگویی از آن‌چه که در نهایت باید تولید می‌شد به دست آمد، در جلساتی که با گروه مؤلفین کتاب داشتیم، قرار بر این شد که مؤلفین کتاب‌ها نیز این الگو را در نظر داشته باشند و برای تقسیم‌بندی متن به ما کمک کنند. اما

مشکل دیگر در تقسیم‌بندی متن کتاب‌ها این بود که چون نمی‌توانستیم برای تصویرگری و یا عکاسی کتاب چندان هزینه کنیم و باید از آرشیه‌های تصویری خودمان و جست‌وجو در اینترنت کمک می‌گرفتیم، مطمئن نبودیم که چه تصویری می‌توانیم برای هریک از صفحات پیدا کنیم. همین موضوع باعث می‌شد که گاه تقسیم‌بندی متن کتاب بعد از صفحه‌آرایی، چند صفحه تغییر کند، و این زحمات همکاران ما را در صفحه‌آرایی دوچندان می‌کرد.

هم‌زمان با تقسیم‌بندی مقدماتی متن کتاب‌ها، باید تصویری را به طور فرضی برای صفحات در نظر می‌گرفتیم. همان‌طور که گفتیم، نمی‌توانستیم تصاویر را به طور قطعی مشخص کنیم. بنابراین باید ابتدا تصویری را فرض می‌کردیم و سپس برای تهیه‌ی تصاویر به جست‌وجو می‌پرداختیم و بعد از این که تا حدودی تصویری که در ارتباط با هر موضوع در دسترس داشتیم یا تهیه آن‌ها امکان‌پذیر بود، مشخص می‌شد، دوباره در باره چیدمان متن و تصاویر با قطعیت بیشتری تصمیم می‌گرفتیم. این مراحل گاه چندبار باید تکرار می‌شد تا به صفحه‌آرایی نهایی برسیم.

بر اساس الگویی که در نظر گرفته بودیم، تصاویر به طور کلی به سه دسته تقسیم می‌شدند.

■ تصاویر بزرگ پس‌زمینه.

■ تصاویر دیگری که در ارتباط با متن و در کنار متن قرار می‌گرفتند.

■ تصاویر مربوط به آزمایش‌های عملی که با عنوان «بخوان، انجام بده، فکر کن» در کتاب

قرار می‌گرفتند.

تصاویر پس‌زمینه

- انتخاب این تصاویر بسیار مشکل بود، زیرا باید مجموعه‌ای از ویژگی‌های زیر را دارا بودند:
- ابعاد و کیفیت آن‌ها به اندازه‌ی کافی بزرگ باشد تا به عنوان تصویر پس‌زمینه قرار گیرند.
- ارتباطی اساسی با موضوع اصلی دو صفحه‌ی کتاب داشته باشند.
- جذابیت تصویری مناسبی به عنوان تصویر اصلی صفحه ایجاد کنند.
- رنگ و پس‌زمینه‌ی خود تصویر به گونه‌ای باشد که برای متن و سایر تصاویر صفحات مشکل به وجود نیورد.
- و سرانجام آن‌چه که در مورد همه‌ی تصاویر و به خصوص تصویر اصلی هر صفحه بر آن تأکید داشتیم، این بود که تصاویر حتی‌الامکان بومی باشند.

در برخی موارد این جست‌وجو کاری بسیار زمان‌گیر می‌شد. برای مثال، یکی از تصاویر که زمان زیادی ذهن مرا اشغال کرده بود، تصویری از زکریای رازی پزشک و دانشمند ایرانی، در حال معاینه‌ی یک بیمار بود. این تصویر در صفحه‌ی ۴ کتاب «راز بیماری» کار شده است. با توجه به موضوع صفحه که درباره‌ی کشف و درمان عامل بیماری‌ها در روزگاران قدیم است، کاملاً جا داشت که تصویری از پزشکان ایران قدیم که برترین پزشکان دنیا بودند، به عنوان تصویر اصلی صفحه قرار بگیرد. به همین خاطر از همان ابتدا به یاد تصویری از زکریای رازی در حال معاینه یک بیمار افتادم که سال‌ها قبل آن را دیده بودم.

جست‌وجو در اینترنت نتیجه‌ای جز چند تصویر کوچک نداشت. با توجه به این که تصویر در

قالب یک نقاشی بود، در کتاب‌هایی که آثار تصویرگران قدیمی ایرانی را داشتند، جست‌وجو کردم تا تصویری بزرگ و باکیفیت از موضوع مورد نظر پیدا کنم که آن هم فایده‌ای نداشت. ظاهراً به جز همین تصاویر کوچک اینترنتی چیز دیگری یافت نمی‌شد و باید از همین‌ها استفاده می‌کردیم و با تکنیک‌های نرم‌افزاری، کمی کیفیت تصویر را بهتر می‌کردیم. این تصویر شاید چند هفته ذهن مرا مشغول کرد.

یک روز هنگامی که به آن تصاویر کوچک اینترنتی با ناامیدی نگاه می‌کردم، متوجه نوشته‌ای ناخوانا در کنار یکی از آن‌ها شدم. ظاهراً نام نقاش بود، اما به انگلیسی. بسیار متعجب شدم. نام نقاش را **اپرت تام** به نظر می‌رسید. با جست‌وجو در اینترنت متوجه شدم تصویری که به دنبال آن هستم، اثر یک هنرمند آمریکایی است که نقاشی‌های فراوانی از تاریخ پزشکی کشیده است. خوش‌بختانه تابلوهای وی در فروشگاه‌های اینترنتی به فروش می‌رسید.

اکنون فقط مشکل این‌جا بود که امکان خرید اینترنتی برای ما وجود نداشت، و اگر هم با روش‌هایی می‌توانستیم خرید کنیم، وصول آن در فرصت زمانی که داشتیم، بعید نبود. خوش‌بختانه یکی از دوستان که در لندن مشغول تحصیل بود در انجام این کار کمکمان کرد، بلافاصله با ایمیل از وی تقاضا کردم این تصویر را بخرد و اسکن آن را برایم بفرستد.

در مورد موضوع‌هایی مانند فضا و سیارات، به راحتی می‌توان تصاویر بزرگی در اینترنت یافت، اما در خیلی از موارد، با توجه به شرایط خاصی که تصاویر مورد نظر ما باید می‌داشتند، قضیه به این راحتی نبود. خوش‌بختانه در حال حاضر که این سطور را می‌نویسم، برخی سایت‌های اینترنتی داخل کشور، آرشیو تصویری بزرگی را با قابلیت جست‌وجوی کلمات کلیدی و با قیمتی ارزان در اختیار مراجعان قرار می‌دهند.

برای برخی از تصاویر پس‌زمینه باید از موضوع مورد نظر عکس می‌گرفتیم که آن هم مشکلات و جذابیت‌های خاص خودش را داشت؛ مشکلاتی مانند تهیه‌ی عکس از کارگر پمپ بنزینی که ما را از عکاسی منع می‌کرد و برای عکاسی از ما مجوز می‌خواست، یا نظم دادن به کودکانی که

در مدرسه‌ی فوتبال زیر آفتاب داغ تابستانی، مشغول بازی فوتبال بودند. در مواردی مانند تصاویر طبیعت ایران، دوستان و همکاران تصاویر خوبی در اختیارمان قرار دادند. در مواردی هم که به عکاسی از کودکان نیاز داشتیم، همکاری خانواده‌ها بسیار صبورانه، صمیمانه و دل‌نشین بود، که جا دارد همین‌جا از تک‌تک آن‌ها مجدداً تشکر کنم.

یکی از مواردی که در شرایط زمانی و مالی برای تهیه‌ی کتاب‌ها داشتیم، نهایتاً نتوانست به شکل مطلوب اجرا شود و یکی از نقاط ضعف عمده‌ی این مجموعه به حساب می‌آید، تصویرگری تصاویر پس‌زمینه کتاب‌های سطح اول و دوم بود. بنا بر تصمیمی که با ناشر و دبیر مجموعه گرفته بودیم، قرار شده بود تصاویر پس‌زمینه‌ی کتاب‌های سطح اول و دوم، متناسب با سن پایین مخاطبانشان تصویرگری شوند. برای این کار با چند نفر از تصویرگران صحبت کردیم و نمونه گرفتیم، اما متأسفانه در آن فرصت زمانی و با هزینه‌ای که در نظر بود، نتوانستیم آن‌گونه که باید جذابیت لازم را برای کتاب‌های این دو سطح ایجاد کنیم. البته باید در این زمینه از خانم **علی‌پور** تشکر کنم که گرچه زمان کوتاهی در اختیارشان قرار دادیم، حداکثر تلاششان را در این راستا با علاقه انجام دادند.

تصاویر آزمایش‌ها

دو نوع تصویر دیگری که برای این مجموعه باید فراهم می‌کردیم، تصاویر آزمایش‌ها و تصاویر همراه متن بودند. این دو زمینه با توجه به اندازه‌ی کوچک‌ترشان مشکلات کمتری داشتند؛ مخصوصاً که در مورد تصاویر آزمایش‌ها از همکاری صمیمانه‌ی کودکان و خانواده‌هایی که از آن‌ها برای تصاویر استفاده می‌کردیم، بهره‌مند بودیم. تنها نکته‌ای که در مورد آزمایش‌ها در برخی موارد کار را مشکل می‌کرد، تدارک شرایطی بود، برای این که آزمایش به خوبی انجام شود تا بتوان تصویر مناسب را از آن گرفت؛ تصویری که گویای رویدادی باشد که اتفاق افتاده است. بعد از پایان صفحه‌آرایی صفحات هر مجموعه، رنگ تصاویر و آرایش تمامی صفحات از نگاه ریزبینانه و حرفه‌ای ناظر هنری مجموعه می‌گذشت. هرچند که در برخی موارد ناچار بودیم با در نظر گرفتن سایر شرایط، دقت‌های موشکافانه‌ی ایشان را در نظر نگیریم!

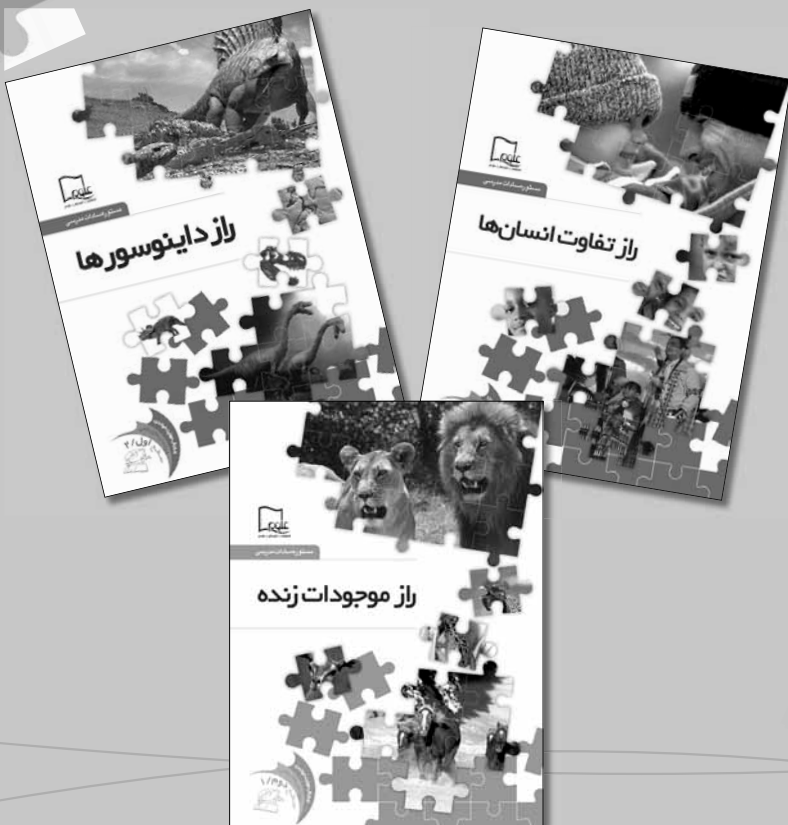
جلد مجموعه

در نهایت طراحی جلد مجموعه از مواردی بود که حساسیت خاصی را می‌طلبد، چرا که جلد کتاب مخصوصاً برای گروه سنی کودک، اولین ارتباط را با مخاطب کتاب می‌گیرد. به همین منظور همکارانمان چند پیش‌طرح (اتود) متفاوت برای جلد کتاب طراحی کردند و با همکاری دبیر مجموعه که به مدارس متفاوتی دسترسی داشتند، از خود مخاطبان کتاب نظرخواهی کردیم. بنابراین طراحی

جلد مجموعه با نظر مخاطبان کتاب، یعنی دانش‌آموزان دوره‌ی ابتدایی انتخاب شد. در پایان شایان ذکر است، این مجموعه حاصل کار گروهی با علاقه و دلسوزانه‌ای است که با هدف خدمتی کوچک به جامعه‌ی بزرگ کودکان این سرزمین آماده شد. تجربه‌ی این کار با تمام نقاط ضعفی که طبیعتاً دارد و از دید اهل فن پنهان نیست، نشان دهنده‌ی آن بود که: «ما می‌توانیم، اگر بخواهیم». من بعد از یاری خداوند متعال - که جز به او و با او کاری انجام نمی‌شود - فقط و فقط یک عامل را به طور اساسی در موفقیت نسبی این کار دخیل می‌دانم و آن علاقه‌ی تک‌تک دست‌اندرکاران این مجموعه به تولید مجموعه‌ای با کیفیت، جذاب و بومی برای سرزمین فرزندان بوعلی‌سیناها، رازی‌ها و خوارزمی‌هاست. آنان که در عصر حکومت شاهان و در زیر نور شمع سر کردند، آن شدند، ما که در عصر فناوری سر می‌کنیم شایسته نیست که پسرانی باشیم که نداشته باشند نشانی از پدر!

◀ زیر نویس

1. Robert Thom

۲۹۹۱۹۲

زمستان ۱۳۸۸

۷۵